

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-5206.2025.40.13>

Калініченко М. М.

к. політ. н., професор,
кафедра іноземних мов, філології та журналістики,
Київський університет інтелектуальної власності та права,
Харківське шосе, 210, м. Київ, 02121, Україна
E-mail: mmkalinichenko@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-2988-6752>

Пушонкова О. А.

к. філософ. н., доцент,
кафедра філософії, соціальних та політичних наук,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького,
б-р Шевченка, 81, м. Черкаси, 18031, Україна
вчений секретар
Черкаський обласний художній музей
E-mail: krapki@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8390-6806>

Процишин В. М.

к. філософ. н.,
кафедра філософії, соціальних та політичних наук,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького,
б-р Шевченка, 81, м. Черкаси, 18031, Україна
E-mail: epictet@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5239-5612>

ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ КОНЦЕПТУ «СВОБОДА» У ВИМІРІ ФІЛОСОФІЇ

У статті досліджуються політичні аспекти концепту «свобода» в умовах сучасного глобалізованого світу, що характеризується стрімким розвитком цифрових технологій, інформаційними війнами, гібридними конфліктами та загрозами масового стеження. Зазначено, що цифрові платформи, з одного боку, відкривають нові можливості для реалізації індивідуальної свободи, а з іншого – створюють ризики її обмеження через алгоритмічне управління, маніпуляцію свідомістю та втрату приватності. Окрему увагу приділено питанню колективної свободи в контексті глобальних криз – екологічної, епідеміологічної, воєнної – та викликів, пов'язаних із необхідністю балансування між безпекою і свободою. Автори стверджують, що традиційна ліберальна модель свободи, сформована в епоху Модерну, втрачає релевантність у сучасних умовах і потребує концептуального оновлення. На основі філософії діалогу пропонуються напрями переосмислення свободи як динамічного, реляційного та етико-політичного явища, що вимагає нових механізмів захисту в цифрову добу. Нині свобода постає як динамічна, контекстуальна цінність, яка потребує постійного балансування між правами та обов'язками, індивідуальними прагненнями та колективною відповідальністю. Особливо чітко це проявляється в умовах війни, як-от в Україні, яка водночас бореться за свою фізичну безпеку і за право залишатися демократичною державою, що гарантує свободу власним

громадянам. У такому контексті свобода перестає бути лише філософським поняттям і набуває екзистенційного значення: вона стає питанням виживання, гідності, історичної тягlosti. Тому свобода індивіда здатна існувати у спільноті вільних людей, які шукають можливість бути безпосередньо причетними один до одного. Поза політикою, як мистецтва жити разом, існування свободи видається доволі примарним.

Ключові слова: свобода, свобода волі, політика, держава, політична культура, гуманізм, справедливість, політична філософія, філософія діалогу, цифрова етика.

Постановка проблеми в загальному вигляді, її зв'язок з науковими або практичними завданнями. Прагнення свободи є одним із провідних і водночас найбільш суперечливих мотивів діяльності людини у всіх сферах її буття, а саме:

– *соціальний*, де прагнення до набуття індивідуальної свободи наражається на аналогічне бажання іншого, що створює необхідність узгодження міри (обмеження) свобод індивідів;

– *економічний*, де досягнення фінансово-майнового успіху людиною (її економічна незалежність) зазвичай регламентується низкою фіскальних засобів з боку держави, які цю свободу суттєво обмежують;

– *культурно-мистецькій сфері*, де свобода самовираження митця вступає у суперечність з естетичними та етичними нормами, прийнятими у суспільстві.

Тож не випадково, що сила мотиву свободи та внутрішньо суперечливий характер цієї ідеї сприяли тому, що вона посіла центральне місце й набула різного рівня концептуалізації у соціології, праві, економічній теорії, культурології, етиці, й зв'язно, політичній філософії.

Впродовж багатьох століть її зміст еволюціонував, змінюючись під впливом соціальних умов, культурного середовища, рівня розвитку науки та техніки.

Нині свобода – це не тільки філософське чи морально-етичне поняття, а перекладом засадничу політичну категорію, яка визначає структуру влади, прав людини, ідею справедливості та загальний напрям суспільного розвитку. У сучасному політичному дискурсі концепт свободи набув особливої ваги у зв'язку з глобальними процесами демократизації, боротьбою за права людини та протистоянням авторитарним режимам.

Наукова новизна дослідження полягає в актуалізації поняття свободи в контексті цифрових трансформацій, а також у спробі сформулювати оновлену концептуальну модель свободи на засадах філософії діалогу та цифрової етики. Запропоновано міждисциплінарний підхід, що поєднує політичну філософію, етику, цифрову культуру та гуманітарну критику сучасних технологій.

У контексті сучасного світу, який дедалі більше характеризується глобалізацією, розвитком цифрових технологій, масовим стеженням, інформаційними війнами та гібридними конфліктами, питання свободи набуває нових вимірів. З одного боку, цифрові платформи стали потужним інструментом розширення індивідуальної свободи. Люди можуть вільно висловлюватися, обмінюватися думками, організовувати соціальні рухи, контролювати владу. З іншого – ті самі технології створюють нові загрози: тотальний цифровий контроль, знеособлення людини, маніпуляція її свідомістю, експлуатація даних, алгоритмічне обмеження вибору. Людина може формально мати свободу, але не знати, що її рішення вже наперед зумовлені алгоритмами, що нав'язують певні думки, дії, поведінкові па-

терни. У таких умовах свобода вимагає нових механізмів захисту, як правових, так і етичних. Вона не може залишатися лише абстрактним ідеалом, а повинна бути забезпечена через технологічну прозорість, цифрову етику, демократичний контроль над інфраструктурою цифрового світу.

Особливу увагу сучасна політична філософія приділяє темі колективної свободи в умовах глобальних викликів – екологічних, епідеміологічних, воєнних. Чи може суспільство зберігати свободу під час загрози виживанню? Чи виправдані тимчасові обмеження прав громадян задля збереження безпеки? У відповідях на ці питання свобода постає як динамічна, контекстуальна цінність, яка потребує постійного балансування між правами та обов'язками, індивідуальними прагненнями та колективною відповідальністю. Водночас є підстави вважати, що нині та модель розуміння свободи, яка сформувалась у добу Модерну, вже застаріла і потребує оновлення. Тож у статті автори роблять спробу окреслити основні параметри такого оновлення, виходячи із засад філософії діалогу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою дослідження є праці вчених (таких як В. Гришук, А. Колодій, В. Навроцький, А. Олійник, В. Погорілко, П. Рабінович, С. Сливка, В. Шаповал, М. Хавронюк та ін.), у яких аналізувалися аспекти зазначеної в цій публікації проблематики. Їхні дослідження дозволили окреслити нормативно-правові, філософсько-етичні та політологічні підходи до трактування свободи в контексті сучасної державності й прав людини. Окрім того, у цій роботі враховано внесок класиків філософської думки, зокрема Г. Гегеля, Т. Гоббса, І. Канта, Б. Спінози, В. Шелінга, М. Бердяєва, які сформували засадничі уявлення про свободу як моральну, правову та онтологічну категорію.

Значний внесок у переосмислення поняття свободи в умовах сучасності зробили також такі мислителі, як І. Берлін (позитивна та негативна свобода), М. Фуко (критика владних механізмів контролю над тілом і свідомістю), Ж. Бодріяр (із аналізом симулякрів і свободи у світі постреальності), Ю. Габермас (комунікативна дія та демократичний потенціал свободи), А. Сен (свобода як здатність до дії та розвитку), Ч. Тейлор (соціально вкорінена ідентичність свободи), З. Бауман (свобода в постмодерному суспільстві). Актуальні підходи до осмислення свободи в цифрову добу та цифрової етики представлені також у працях А. Ольденбурга, А. Ерола, С. Брізон, К. Гербер, з українських дослідників у працях Є. Ланюка, Н. Стеблини, В. Воронкової, В. Нікітенко, які досліджують феномени цифрового нагляду, алгоритмічного детермінізму та етики штучного інтелекту.

Таким чином, у дослідженні поєднуються класичні філософські концепції свободи з новітніми міждисциплінарними підходами, що дозволяє комплексно осмислити трансформацію поняття свободи в умовах сучасних соціально-політичних і технологічних реалій.

Свободу у вимірі філософії діалогу та споріднених підходів розглядали М. Бубер (людина – суб'єкт взаємності), Е. Левінас (людина – буття для Іншого), Ганс-Георг Гадамер (людина – відкритість до Іншого), П. Рікер (людина – процес діалогічної оповіді про себе), К. Ясперс (людина – шлях до автентичного буття екзистенції свободи).

Методологічна основа дослідження. У процесі дослідження було застосовано комплекс загальнонаукових методів, зокрема таких як порівняльний, інституційний, системний, історичний, дедукції, індукції, які дозволили з'ясувати,

що свобода – це не статичне поняття, а постійно змінна й гнучка реальність, яка потребує глибокої рефлексії, моральної мужності, інституційної захищеності та колективної відповідальності.

Мета дослідження – проаналізувати політичні аспекти концепту свободи у філософському вимірі, простежити еволюцію цього поняття від античності до сучасності та, розкривши його суперечливу сутність, окреслити перспективні шляхи подальшого осмислення.

Виклад основного матеріалу. Поняття свободи тісно пов'язане з особистістю і суспільством, в якому вона існує (Atamanyuk, 2020). У різні історичні періоди зміст цього поняття трансформувався, пристосовуючись до культурних, релігійних та політичних умов часу. Свобода не з'являється як повністю розвинена політична категорія одразу – її філософське осмислення починається з етичного, онтологічного та релігійного рівнів, поступово набуваючи суспільно-політичного виміру.

В античному світі свобода не розглядалась як універсальне право кожного, натомість вона була привілеєм небагатьох і прямо залежала від політичного статусу особи. У філософській системі Платона свобода мислилась як здатність душі підніматися до світу ідей, звільнятися від тілесного і пристрасного, щоб досягти істинного знання. Свобода асоціювалась із розумним порядком, підпорядкуванням нижчих частин душі вищим. Політична свобода в «Державі» поступається перед метою гармонійного устрою суспільства, де кожен посідає своє місце. Саме тому Платон, хоча і цінував внутрішню автономію, вважав допустимим суворе державне регулювання індивідуального життя.

Арістотель у праці «Політика» наголошує, що «громадянином у загальному розумінні є той, хто бере участь в управлінні й чинить послух». Громадянський стан людини визначає не місце проживання на відповідній території (раби проживають у полісі, проте не є вільними громадянами), а такі етичні ознаки, як «свобода, статки й чеснотливість» (Sobol, 2011). Для нього свобода була безпосередньо пов'язана з участю індивіда у справах держави, тобто активним виконанням громадянських обов'язків. Раби, жінки та чужинці, будучи позбавленими цього права, вважались позбавленими і свободи. Таке бачення свободи як політичної участі – предтеча республіканської традиції, але з яскраво вираженим елітаризмом.

Інший підхід пропонують стоїки. Філософи цієї школи, зокрема Епіктет і Сенека, змістили акцент із зовнішньої політичної свободи на внутрішню. Вони стверджували, що істинна свобода полягає у звільненні від пристрасей, у владі над собою. Раб може бути вільним, якщо він не підвладний страхам, хтивості чи гніву, тоді як цар – раб, якщо ним керують примхи. Це суб'єктивно-етичне розуміння свободи глибоко вплинуло на подальшу європейську традицію, зокрема християнську думку, а також знайшло певне відображення у новоевропейській раціоналістичній філософії, зокрема у Спінози та Гегеля.

У Середньовіччі поняття свободи інтегрується в релігійну картину світу. Філософія набуває теоцентричного характеру, і свобода розглядається передусім у морально-релігійному контексті.

Аврелій Августин, на відміну від багатьох середньовічних мислителів і богословів, та значною мірою спираючись на філософію стоїків, підходить до проблеми свободи з позицій внутрішнього досвіду, тобто свобода ним осмислюється пе-

редовсім як свобода волі. Але на протигау стоїкам, воля людини розглядається Аврелієм з позиції божественної предестинації, тобто її свобода узалежнюється від волі Божої. Тому і доля людини – бути спасеною чи загиблою – залежить не стільки від її вчинків, скільки від Божого передвизначення. За Августиним, лише божественна благодать і милість здатні зробити людину моральною, праведною та спроможною до істинної віри. Ніякі власні зусилля – навіть найпалкіше прагнення жити добродечно, чинити добро, дотримуватися Божих заповідей – не можуть гарантувати спасіння без втручання Божої волі. Таким чином, свобода у його розумінні є не абсолютною автономією вибору, а здатністю слідувати добру лише за умови дарованої згори благодаті. Саме в цьому полягає новаторський підхід Августина: він поєднав християнську віру у всемогутність Бога з глибоким аналізом внутрішнього стану людини, тим самим заклавши підґрунтя для подальших філософських дискусій про межі свободи та відповідальності (Bilinsky, 2024).

Тома Аквінський, синтезуючи християнство з аристотелизмом, розвиває уявлення про свободу як розумне й моральне самовизначення. На його думку, людина є істотою, яка діє з наміром і метою, тому її свобода не полягає в хаотичному виборі, а в здатності вибирати добро згідно із розумом і законом Божим. Свобода тут – функція морального вдосконалення, а не політичної участі.

Отже, в християнській традиції свобода стає передусім духовно-моральною категорією, позбавленою безпосереднього політичного виміру. Людина є вільною (має свободу) настільки, наскільки вона здатна долати власну сваволю та погорду як первісні причини зла, адже воно (зло) починається там, де людина робить свою волю початком власної дії. Таке поєднання свободи і добра хоч і мало досить обмежений вплив на розвиток політичних доктрин, особливо в добу Відродження і в Новий час, та все ж знайшло своє специфічне відображення в політичних ідеях деяких його представників. (Йдеться передовсім про Кантову концепцію вічного миру, що вибудована на засадах його вчення про практичний розум і автономну, тобто добру волю як його атрибутивну рису).

Епоха Модерну стала переламним моментом у філософському осмисленні свободи, змінивши її статус із внутрішнього стану або моральної якості на ключову суспільно-політичну категорію. Відтепер свобода починає розглядатися не як щось дароване згори або як наслідок духовного самовдосконалення, а як природне право кожної людини – базова умова її існування як автономного суб'єкта у світі. Ця трансформація знаменує народження нової епохи мислення, де поняття свободи вкорінюється не в релігійному або метафізичному просторі, а в конкретних правових і політичних реаліях.

У цей період ідеї розуму, особистої автономії, гідності та рівності починають формувати основу суспільного життя. Людина постає не просто як створіння, що має моральний обов'язок перед вищими силами чи традицією, а як носій прав, свобод і вольових рішень. Свобода осмислюється як здатність до самовизначення, як можливість діяти згідно зі своєю волею, не будучи примушеним зовнішніми силами, при цьому визнаючи обмеження, які виникають із необхідності співіснування з іншими. Ідея суспільного договору, що набирає сили в теоретичних побудовах цієї доби, акцентує на тому, що легітимна влада виникає лише через добровільну згоду громадян. Таким чином, свобода стає основою формування політичних режимів, що визнають верховенство права та повагу до особистості.

Зростає увага до індивіда як самостійного морального агента, здатного приймати рішення, не підкоряючись догмам або зовнішнім авторитетам. Свобода інтерпретується як вища форма розумної діяльності, у якій людина сама визначає межі своїх дій відповідно до внутрішньо прийнятих законів і принципів. При цьому підкреслюється, що справжня свобода не є всюдозволеністю чи відсутністю правил. Навпаки, істинна свобода проявляється тоді, коли індивід усвідомлено вибирає добро, моральність, справедливість, керуючись власною відповідальністю.

Свобода в політичному контексті цієї епохи означає насамперед вивільнення людини з-під безконтрольної влади, визнання її прав на думку, віросповідання, працю, особисту недоторканність, участь у формуванні влади. Держава перестає бути єдиним джерелом сили та правди; вона повинна ґрунтуватися на обмеженнях, що запобігають тиранії, та забезпечувати простір для вільної реалізації людського потенціалу. Саме у такому контексті свобода перестає бути абстрактним поняттям – вона набуває конкретної форми у вигляді законодавства, інституцій, конституційних прав.

Томас Гоббс у праці «Левіафан» визначає свободу як відсутність зовнішніх перешкод до дії, але водночас вважає, що у природному стані така свобода призводить до анархії, де «людина людині – вовк». Тому справжня свобода можлива лише в межах суспільного договору, коли людина добровільно передає частину своїх свобод державі, що виступає гарантом порядку й безпеки. У Гоббса свобода – не безмежна автономія, а забезпечення мінімальних умов для життя без страху смерті (Vashchenko, 2011).

Джон Локк просуває ідеї ліберальної демократії. Він проголошує, що свобода – це природне право людини, надане їй Богом, яке держава має захищати, а не обмежувати. У його філософії свобода постає як одна з базових засад справедливого політичного устрою. Людина, за Локком, від природи має право на життя, свободу та власність, і саме ці права держава зобов'язана охороняти. На відміну від Томаса Гоббса, який вважав, що природний стан – це «війна всіх проти всіх», Локк підкреслює, що у природному стані людина не є загрозою для інших, оскільки наділена розумом, моральними принципами та здатністю до співіснування. Держава, згідно з цією концепцією, виникає не як засіб придушення анархії, а як раціональний інструмент забезпечення правопорядку і гарантії базових прав. Таким чином, свобода у Локка розуміється як простір, у якому людина може реалізовувати свою волю, не зазнаючи насильства чи примусу, за умови, що вона не порушує прав інших. Вільна особистість не має боятися держави, навпаки, вона довіряє їй, бо держава існує саме для неї (Podkovenko, 2022).

Жан-Жак Руссо пропонує складнішу модель розуміння свободи. Для нього свобода – це не просто відсутність зовнішнього примусу, а активна участь у створенні законів, які регулюють суспільне життя. У своєму трактаті «Суспільний договір» він формулює ідею загальної волі як вищого джерела законності та справедливості. Згідно з Руссо, тільки той, хто підкоряється законам, створеним за участю народу, є по-справжньому вільним. Свобода полягає у підпорядкуванні загальній волі, а не приватним інтересам, які роз'єднують суспільство. Така свобода – не індивідуалістична, а колективна: вона передбачає активну участь громадян у політичному житті та ухваленні рішень, що стосуються всього суспільства. Людина не втрачає свободу, делегуючи її суспільству, вона, навпаки, її здобуває. Руссо фактично закладає основу демократичного суспільства, у якому свобода досягається не через ізоляцію від влади, а через її спільне здійснення (Rousseau, 2001).

Кант не без впливу Руссо витлумачує свободу насамперед як незалежність людини від свавілля будь-кого (Romaniv, 2021) та пов'язує її, як уже зазначалось, із практичним розумом й автономією людської волі. Людина є вільною, коли її воля водночас узгоджена з вимогами категоричного імперативу (формула універсалізації) та є незалежною (формула автономізації), що саме по собі є певною суперечністю, адже автономія волі та її підпорядкування загальному закону, по-суті, виключають одне одного. Але Кантова позиція стосовно автономії волі передбачає здатність суб'єкта цієї волі до самопримусу і саме ця здатність постає як мірило його свободи. При цьому вкрай важливо, що цей самопримус, за Кантом, має ґрунтуватись не на страху перед можливим покаранням за порушення загальних норм, а виключно на повазі до них, що також є показником морального повноліття особи та мірою її причетності до світу свободи на протигагу світові природи.

Таким чином, свобода, за Кантом, – це самозаконодавство розумної істоти, яка здатна визнати інших рівними собі, тобто особами, а не речами або ж, що те саме, засобами для власного самоствердження.

Корпус філософсько-етичних ідей Канта був покладений в основу концепцій свободи інших мислителів цієї доби, з філософії яких постали іноді дуже разучі у своїх відмінностях соціально-політичні концепції, діапазон яких простягається від вузько націоналістичних (Фіхте, Гегель) до космополітичних (як відомо, сам Кант в останні роки свого життя був прихильником космополітизму). Однак це не завадило цим ідеям стати основою для розвитку концепцій прав людини, громадянських свобод і конституціоналізму та ядром сучасного правового ладу, який передбачає не лише формальну рівність, а й внутрішню гідність кожного.

Загалом у модерну епоху поняття свободи переживає радикальну трансформацію воно переходить зі здебільшого морально-етичної площини у сферу права й політики, перетворюючись на критерій легітимності державної влади, принцип організації суспільства та основу індивідуальної самореалізації.

У XX столітті проблематика свободи отримує нове, ще глибше осмислення, яке відображає складність політичної реальності, ідеологічних протистоянь та змін, що відбуваються у світі. Якщо в епоху Просвітництва свобода розумілася передусім як природне право або форма політичної участі, то у сучасній філософії вона постає як багатовимірне поняття, яке не можна звести до одного визначення, на що вказують зокрема й філософи-екзистенціалісти, акцентуючи увагу на нерозривності свободи та відповідальності, що зрештою вилилось у появу нової концепції свободи, витлумаченої як відповідальна причетність. За такого прочитання свобода людини значною мірою втрачає своє переважно індивідуалістичне забарвлення, характерне для модерної філософії, де саме буття людини поставало насамперед як екзистенція, як пошук буттєвої повноти, і починає прочитуватися як набуття повноти відповідальності, тобто як буття-відповідь на поклик іншого. Таке трактування свободи простежується в постекзистенціальних версіях новітньої філософії, особливо у сучасній філософії діалогу (Бубер, Левінас, Дворкін), і є, на наш погляд, вельми евристичним з політологічної точки зору, оскільки відкриває перспективу подолання дихотомії індивід-суспільство шляхом її заміщення тріадою Я – Ти – Він (Вона, Вони). Такий зсув акцентів створює сприятливі умови для істотного переосмислення усталеного в Новий час тлумачення власне політичного (соціального) як чогось протилежного особистому і навіть чогось брудного, від чого хочеться тікати, і певною мірою реанімує Арістотелеве бачення політики

як найдосконалішого спілкування людей, поза яким і сама людська екзистенція стає неможливою. Тому свободу людині слід шукати не у втечі від інших, які, за Сартром, є справжнім «пеклом», а, навпаки, у русі назустріч іншим. Тож і політика має перестати бути суто управлінським мистецтвом і трансформуватися у мистецтво зустрічі, мистецтво бути в діалозі з іншими.

Як своєрідне доповнення й лонгацію згаданого щойно підходу до проблематики свободи і самого феномена політичного можна, на нашу думку, розглядати одну з найвпливовіших ідей, яка була привнесена в політичний дискурс свободи у XX ст. і яка була запропонована Ісаєю Берлінім – ідея розрізнення між негативною та позитивною свободою. Негативна свобода, за Берлінім, – це свобода «від», а саме від примусу, контролю, втручання. Вона забезпечує індивіду простір, у якому він може діяти згідно зі своєю волею, не зазнаючи перешкод. Саме це розуміння стало основою ліберальних демократичних систем, які вважають своїм головним завданням забезпечення свободи слова, свободи віросповідання, приватної власності, вільного вибору тощо. Позитивна ж свобода – це свобода «для», тобто для самореалізації, для усвідомленого вибору, для участі у політичному житті. Вона базується на ідеї, що людина повинна не лише бути вільною від зовнішніх перепон, а й володіти внутрішніми ресурсами та можливостями, щоби керувати власним життям. У цьому полягає ключова небезпека: держава чи інші інституції можуть узурпувати визначення того, що є «справжнім» добром для людини, і в ім'я позитивної свободи нав'язати їй «правильні» цінності, поведінку або ідеологію. Такий шлях може привести до авторитаризму або навіть тоталітаризму, де людина позбавляється свободи, хоча формально «звільняється» від помилок чи неуцтва (Berlin, 1994).

На цьому тлі виникає інше, альтернативне тлумачення свободи – республіканське. Свобода у цьому значенні пов'язана з інституційними обмеженнями влади, правовими гарантіями, участю громадян у прийнятті рішень. Саме така свобода є стійкою, бо вона не залежить від добрих намірів правителя, а забезпечується системою взаємного контролю та підзвітності. Вона передбачає активну громадянську позицію, культуру недовіри до абсолютної влади і обов'язок суспільства захищати своє право бути вільним.

Висновки дослідження та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Здійснений нами екскурс в історію філософського осмислення проблеми свободи і його політологічних вимірів, звісно, є далекий від повноти. Але навіть він дає підстави говорити про іманентність ідеї свободи як власне філософській, моральній, релігійній, так і політичній свідомості. Це є свідченням того, що будь-які спроби концептуалізувати цю ідею, обмежуючись якимсь одним із дискурсів, не можуть бути успішними, оскільки сам предмет такої концептуалізації є, умовно кажучи, трансцендентним щодо них. Але оскільки для нас пріоритетним у межах цієї розвідки був політологічний аспект свободи, то й експозиція предмета дослідження неминуче передбачала певну однобічність. Тому ми схильні стверджувати, що, по-перше, свобода є насамперед політичним феноменом, і людина, яка перебуває поза межами політично організованої спільноти, тобто знаходиться всередині спільноти, утвореної на засадах суто природних (родинних) зв'язків, вільною бути не може (на цю обставину вказував ще Арістотель). Адже свобода має бути здобута не стільки в боротьбі з іншою людиною, скільки загалом із суто природним початком у самій людині. По-друге, конститутивною щодо розуміння

свободи як політичної категорії є не стільки свобода вибору, свобода слова, свобода совісті чи свобода самореалізації, тобто ті прояви свободи, які зазвичай фігурують у політології як її (свободи) різновиди, а свобода волі. В цьому плані принциповим є теоретичний доробок, представлений в історії філософії лінією: стоїки – Августин – Кант. По-третє, найістотнішою методологічною перепоною, що стоїть на заваді адекватного сучасному стану справ розумінню сутності свободи, є її суто індивідуалістична проекція, котра сформувалась у Новий час і яка донині є пануючою як у філософському, так і в політологічному дискурсі. Альтернативою до такого підходу є, на нашу думку, бачення свободи як діалогічного феномена, але за умови, що сам діалог береться не як суто вербально-мисленнєве відношення між двома суб'єктами (для діалогічних стосунків кількість учасників жодної ролі не відіграє), а як відношення буттєве, в якому суб'єкти перебувають у всій своїй цілісності, тобто спілкуються, а не лише обмінюються інформацією. І якщо не забувати про те, що спілкування – це передовсім прагнення до співбуття з іншим, тобто будування спільноти вільними людьми, які шукають можливість бути безпосередньо причетними один до одного, то стане очевидним, що й поза політикою як мистецтвом жити разом свободи просто не існує.

References [Список використаної літератури]

- Atamanyuk, Z.M. (2020). Freedom as a factor of socio-cultural transformations of modern Ukrainian society. Odesa: Helvetica Publishing House. [in Ukrainian]. [Атаманюк З.М. Свобода як фактор соціокультурних трансформацій сучасного українського суспільства. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 316 с.].
- Bilinsky, V.R. (2024). Freedom of will as a principle of human dignity in the philosophical work of Aurelius Augustine. *Educational discourse: collection of scientific works*, 49(4–6), 67–77. DOI 10.33930/ed.2019.5007.49(4-6)-7 [in Ukrainian]. [Білінський В.Р. Свобода волі як принцип гідності людини у філософській творчості Аврелія Августина. *Освітній дискурс* : збірник наукових праць. 2024. Вип. 49. Т. 4–6. С. 67–77. DOI 10.33930/ed.2019.5007.49(4-6)-7].
- Berlin, I. (1994). Four essays on freedom / Translated from English by O. Kovalenko. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian]. [Берлін І. Чотири есе про свободу / Перекл. з англ. О. Коваленка. Київ : Основи, 1994. 272 с.].
- Kovaliv, Yu.I. (2007). Stoicism. *Literary Encyclopedia*: in 2 vols. / author-compiler. Yu.I., Kovaliv. VC “Academy”. [in Ukrainian]. [Ковалів Ю.І. Стоїцизм. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. ВЦ «Академія», 2007. 435 с.].
- Podkovenko, T. (2022). John Locke's Concept of Liberalism. *Current Problems of Law*, 29, 12–17. DOI:10.35774/app2022.01.0012 [in Ukrainian]. [Подковенко Т. Концепція лібералізму Джона Локка. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. Вип. 29. С. 12–17. DOI:10.35774/app2022.01.0012].
- Rousseau, J-J. (2001). On the Social Contract, or the Principles of Political Law. Kyiv. [in Ukrainian]. [Руссо Ж-Ж. Про суспільну угоду, або Принципи політичного права. Київ, 2001. 349 с.].
- Romaniv, Kh.B. (2021). Transcendental freedom of I. Kant as the basis of personal morality and legal relations. *Scholarly notes of the V.I. Vernadsky TNU. Series: legal sciences*, 32(71), 4, 134–140 [in Ukrainian]. [Романів Х.Б. Трансцендентальна свобода І. Канта як основа особистої моральності та правових відносин. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія : Юридичні науки*. 2021. Том 32 (71) № 4. С. 134–140].
- Sobol, O. (2011). Freedom and the Citizen in Aristotle's Teachings. *Visnyk Lviv*, 14, 78–86 [in Ukrainian]. [Соболь О. Свобода і громадянин у вченні Аристотеля. *Вісник Львів*. 2011. Вип. 14. С. 78–86].
- Vashchenko, K.O. (2011). Political Science for Teachers [Text]: Textbook / K.O., Vashchenko, V.O., Kornienko. Kyiv: M.P. Dragomanov Publishing House. [in Ukrainian]. [Ващенко К.О. Політологія для вчителя [Текст] : навчальний посібник / К.О. Ващенко, В.О. Корнієнко. Київ : Вид-во імені М.П. Драгоманова, 2011. 406 с.].

Стаття надійшла до редакції 02.09.2025
Дата рекомендації до друку 14.10.2025
Стаття опублікована 10.11.2025

Kalinichenko M. M.

Department of Foreign Languages, Philology and Journalism,
Kyiv University of Intellectual Property and Law,
Kharkivske Shosse, 210, Kyiv, 02121, Ukraine

Pushonkova O. A., Protsishyn V. M.

Department of Philosophy, Social and Political Sciences
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy
Shevchenko Boulevard, 81, Cherkasy, 18031, Ukraine

FROM LIBERALISM TO DIGITAL HUMANISM: FREEDOM IN THE DIMENSION OF A NEW POLITICAL PHILOSOPHY

Summary

The article explores the political aspects of the concept of “freedom” in the conditions of the modern globalized world, characterized by the rapid development of digital technologies, information wars, hybrid conflicts and threats of mass surveillance. It is noted that digital platforms, on the one hand, open up new opportunities for the realization of individual freedom, and on the other hand, create risks of its restriction through algorithmic management, manipulation of consciousness and loss of privacy. Special attention is paid to the issue of collective freedom in the context of global crises – ecological, epidemiological, military – and challenges associated with the need to balance security and freedom. The authors argue that the traditional liberal model of freedom, formed in the Modern era, is losing relevance in modern conditions and requires conceptual renewal. Based on the philosophy of dialogue, directions for rethinking freedom as a dynamic, relational and ethical-political phenomenon are proposed, which requires new mechanisms of protection in the digital age. Nowadays, freedom appears as a dynamic, contextual value that requires constant balancing between rights and obligations, individual aspirations and collective responsibility. This is especially clearly manifested in conditions of war – for example, in Ukraine, which is simultaneously fighting for its physical security and for the right to remain a democratic state that guarantees freedom to its citizens. In such a context, freedom ceases to be only a philosophical concept and acquires existential significance: it becomes a question of survival, dignity, historical continuity. Therefore, individual freedom is able to exist in a community of free people who seek the opportunity to be directly involved in each other. Outside of politics, as the art of living together, the existence of freedom seems rather illusory.

Key words: freedom, free will, politics, state, political culture, humanism, justice, political philosophy, philosophy of dialogue, digital ethics.